

Յարութին Լ. Քիրքճեան (Աթէնք)

## ԱՆՀԵՂԻՆԱԿ ԳՈՐԾ ՄԸ... ԵՒ ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐԻ ԿՆԻՔԸ

Երգիծաբանի ողբերգ՝ երկու ուղղագրութիւններու միջև\*

**Բանալի բառեր** – Լեռ Կամսար, հեղինակ երգիծանք, պարսաւ, հակաբանութիւն, նոր ուղղագրութիւն, Մանուկ Աբեղեան, դէկրետ, յօդուածագիր, անստորագիր, պլենում, դասական ուղղագրութիւն, գգրոցային:

### Մուտք

Յայտնի է, նոր ժամանակներու բնորոշ գիծ են եղած անհատական մտքի-մտածումի ինքնուրոյնութիւնը, անկախութեան պահանջն ու հաւաստումը: Սեփական մտածումին, սեփական հոգեմտաւոր վաստակին պտուղը վայելելու, անոր տիրութիւն ընելու, նաև՝ ի հարկին՝ անոր համար պատասխան ու հաշիւ տալու հակումը յատկանշեր է վերջին հարիւրամեակներու ստեղծագործական զանազան ոլորտները, սկսած՝ Լուսաւորութեան դարէն, որոշ մեկուսի պարագաներու՝ նոյնիսկ Վերածնունդէն:

Ծանօթ է նաև, որ այս հակումը ունեցեր է պարբերական նահանջներ, զիջումներ: Այլազան պարագաներու, յատկապէս ընկերա-քաղաքական իրադրութիւններու հետևանք, ունեցեր է խախտումներ – առանձնացած թէ բազմակի: Պատահած է, որ հեղինակներ՝ կեանք մը ամբողջ մնան անտիպ, կամ ապրին՝ երևելով ծածկանուններու քօղին տակ, ենթակայ՝ ընկերային արգելքներու և նախապաշարումներու, քաղաքական ճնշումներու: Եւ ունեցեր ենք «անհայր» երկեր կամ ամբողջ՝ անտէր վաստակներ, ու անդին՝ վարագոյրի ետին մնալու հարկադրուած հեղինակ-հայրեր: Կասկածուած ու հարցական մնացած «հայրութիւններ», երբեմն՝ այդպիսին մնալու դատապարտուած՝ յաւերժութեան համար...

Խորհրդային աշխարհը, իր ծանօթ բարքերով, գաղափարական կարծրութեամբ և միակուսակցական վարչա-քաղաքական կառոյցներով ու գործելաձևերով, ծանրօրէն ճնշող ապահովական մեքենային պատճառով

\*Յօդուածն ընդունուել է տպագրութեան 10.05.2014:

(բայց երբեմն և՛ ի հեճուկս անոր...), լայն տեղ ու առիթ պիտի տար զարտուղի և ծածուկ գործունէութիւններու, ինչպէս ինքնահրատարակչութիւն, «գգրոցային» գրականութիւն, շրջուն «անհեղինակ» գործեր և այլն:

## 1. Երկդիմի «դասախօսութիւն» նոր ուղղագրութեան մասին...

Այսօրինակ պարագայ մը կը դիմագրաւենք 1920ական տարիներու հայ պարբերական մամուլին մէջ. պարագայ՝ որ բաւական անսպասելիօրէն կողք-կողքի կը բերէ վենետիկեան «Բազմավէպ»ը և Երևանի «Խորհրդային Հայաստան»ը: Հարցը կը վերաբերի սոսկական յօդուածի մը, բայց ասիկա պարագան չի գրկեր մեծ շահեկանութենէ:

«Բազմավէպ»ի 1924-1925ի համարներուն մէջ, Կ. Վարդան Հացունի, իր «Երևանեան ուղղագրութեան դէմ» յօդուածաշարքով անդրադարձած է ուղղագրութեան փոփոխման հարցին<sup>1</sup>: Եւ հարցի զանազան երեսակները ըստ էութեան քննելէ ետք, ան «Խորհրդային Հայաստան»էն արտատպած է «դասախօսութիւն» մը՝ կատարուած երևանեան դպրոցի մը մէջ<sup>2</sup>:

Նախքան այդ «դասախօսութիւնը» հոս ամբողջ բնագրով վերարտադրելը, կ'արժէ նկատել հետևեալ փաստերը.-

Նախ՝ հիմնականը.- Հ. Վ. Հացունի խնդրոյ առարկայ նիւթին համար կու տայ աղբիւրային անորոշ, անուղղակի յղում մը միայն, հաւանօրէն զոհ՝ խմբագրական աճապարանքի: «Անծանօթ մնալ ուզող» անձի մը կողմէ սղագրուած այս «դասախօսութեան»՝ ան չի տար աղբիւրի յղում: Կու տայ «դասախօսող» ուսուցիչի՝ նոր ուղղագրութեան իբր օրինակ մէջբերած մամուլի մէկ հատուածի աղբիւրային յղումը միայն՝ «**Խորհրդային Հայաստան**», 6 դեկտ., առանց տարեթիւի ճշդման («Բազմավէպ»ի տուեալ թիւ, էջ 44, էջատակ): Բայց քանի Աբեղեանի ուղղագրական «րէֆորմը» կիրարկութեան դրուած էր արդէն 1922ին, և «դասախօսութիւնը» **շատ այժմէական** հարց քննող խօսքի շեշտերը ունի, կարելի է ենթադրել, որ «Խորհրդային Հայաստան» էն մէջբերուած քսանեակ տողերը նոյն՝ 1922 թուականի դեկտեմբերին է որ լոյս տեսած են. իսկ ինքը՝ «դասախօսութիւնը», ամենայն հաւանականութեամբ՝ կրնայ լոյս տեսած ըլլալ քիչ աւելի ուշ՝ օրինակ-մէջբերումի համար գործածուած 6 դեկտ.ի համարէն<sup>3</sup>:

Այա, ընթերցելով անանուն-անստորագիր «դասախօսութիւնը», առաջին տողերէն արդէն՝ կ'անդրադառնանք, որ գործ ունինք ո՛չ թէ «նոր ուղղագրութեան» ջատագովականի մը հետ՝ իրական աշակերտներու ուղղուած, այլ սարկաստիկ ամբաստանագիրի մը, լրիւ կառուցուած հակա-

1 Թերևս անտեղի չլլայ հոս շեշտել, որ ներկայ հետազօտութիւնը, «Վէմ»ի մէջ, կը ձգտի բացատրապէս հաստատելու մամուլի անանուն-անստորագիր մնացած նիւթի մը՝ «Խորհրդային Հայաստան»ի նշուած յօդուածին հեղինակն ու գրութեան պայմանները: Նոյն նպատակին կը ձգտին և՛ յօդուածի արտատպումը, և՛ աւելի վար՝ այլ գործերէ կատարուած արտատպումներ - հայերէնի ուղղագրութեան հարցին կապակցաբար: Տողերս գրողին համար, ուղղագրութեան հիմնահարցի այժմու կացութիւնը ըստ էութեան լուրջ մօտեցում և քննարկում, նաև անպայման վերանայում կը պահանջէ. բայց ներկայ նիւթը ասոր ծիրը չէ:

2 Տե՛ս «Բազմավէպ», փետրուար 1925:

3 Մասնակի որոնում մը «Խորհրդային Հայաստան»ի նշուած ամսուան թիւերուն մէջ՝ արդիւնք չտուաւ տակաւին: Կան պէտք է այդ տևողութեան վրայ որոնումը խորացնել, կրկնել, կան ընդլայնել որոնումի ժամանակային ծիրը, փնտռել աւելի հեռու՝ հետևող երկու տարիներու բոլոր համարներուն մէջ, սրբագրելով հաւանականութեան մեր հաշիւներուն այս կան այն սխալը:

բանութիւններու (antiphrase) վրայ, և որ տեղ-տեղ՝ ինքնազայումով՝ հազի կը խուսափի դառնալէ բացայայտ պարսաւ: Հեգնանք ու սարկազմ, որոնք յայտնօրէն կը բխին վարպետ երգիծաբանի մը գրիչէն:

Երրորդ՝ կը մնայ զարմանքով հարց տալ, թէ ինչպէս յօդուած մը, այս բովանդակութեամբ և այս եղանակով, «յաջողած է» լոյս տեսնել «Խորհրդային Հայաստան»ի մէջ. խմբագիրներու անուշադրութեան, կամ համոզումէ բխող մեղսակցութեան մը շնորհիւ արդեօք: Իսկ ինչպէս՝ լոյս տեսնել է տք՝ հսկող աչքերու վստահաբար ծանօթ, կամ ձանաչելի յօդուածագիրի հաշուին՝ չէ ունեցած աննպաստ հետևանքներ (երէ չէ ունեցած...):

Վերջապէս, երկդիմի կը թուի հ. Հացունիի վերաբերումը: Ան հաւանօրէն, ամենայն անկեղծութեամբ, «դասախօսութիւնը» կ'ընկալէ որպէս նոր ուղղագրութեան ջատագովական. և այդպէս ալ կ'արտայայտուի: Բայց իր խօսքի եղանակը և գործածած բառերը կը զգացնեն որոշ վերապահութիւն, «ամէն բան չըսելու» խորհրդապահ ընտրանք մը: Այնքան բացայայտ է իր արտատպածէն յորդող հեգնանքը, այնքան թափանցիկ են հակաբանութիւնները, որ կը դժուարանանք հաւատալ, որ արտատպողը՝ հիմնահարցով տառապող և երևանեան դիրքորոշումներուն ու արծագանգներուն շատ մօտէն հետևող մարդ՝ չէ թափանցած գրութեան ոգիին, և խորհրդապահ ինքնազայումով ու երևութական չէզոքութեամբ մը չէ որ կը փոխանցէ զայն իր ընթերցողներուն՝ աչքի պզտիկ քթթումով մը<sup>4</sup>: Ահա իր ներածական բառերը. **«Անոնց՝ որ չեն տեսած երևանեան Դեկրետը և անոր յարակից Հրահանգը, նոր ուղղագրութեան կամ մանաւանդ անոր հոգւոյ մասին կրնայ որոշ գաղափար մը տալ հետևեալ դասախօսութիւնը, կատարուած երևանի դպրոցի մը մէջ, զոր սղագրած է հետաքրքիր մը՝ որ կ'ուզէ անծանօթ մնալ, և զոր հաւատարմութեամբ յառաջ կը բերեն»:**

## 2. Բնագիրը

Կը հետևի «սղագրուած դասախօսութիւնը», կ'արժէ այժմ մօտէն կարդալ (հետևելով մեզի աղբիւր դարձած «Բազմավէպ»ին՝ նիւթը կու տանք դասական ուղղագրութեան վերածուած).-

«Իմ սիրելի աշակերտներ,

«Դուք պէտք է գիտենաք՝ որ հայ լեզուի ուղղագրական հարցը շատ հին է արդէն Կովկասում: Սրանից մօտաւորապէս քառասուն տարի առաջ մեր հայկաբանները սկսեցին մի թունտ պայքար **ւ, ու, վ** գրերի շուրջ, և խախտեցին դրանց: Բայց մեր կոմիւնիստական կառավարութիւնը խորհեցաւ՝ որ միայն այդ գրերը չէին մեղաւոր, այլ բոլոր ուղղագրութիւնը, որը բուրժուազիական ծագում ունէր, ինչպէս ասաց մեր գրողներից մին: Չէ՞ որ նրա հեղինակ Մեսրոբը մի թագաւորի գործակցութեամբ կազմել է նրան: Հէնց դրա համար մեր ազատամիտ կոմիսարները ձեր բարի տա-

4 Անշուշտ կարելի է առարկել, որ այս ենթադրութեամբ՝ շատ բան կ'ակնկալենք... միութեան վարդապետէ մը, գերգնահատելով խորհրդապահութեան և հիւմորի իր ատակութեան աստիճանը:

տերի հաճութեամբ փոխ առան նրանց պրոլետարիական ուղղագրութիւնը ու ստիպողական դարձրին նրան բոլորին համար:

«Դուք չէք մոռացել ի հարկէ՝ որ մինչ այդ ես ձեզ ուսուցանում էի հին ուղղագրութիւնը, որը շատ դժուարութեան պատճառ էր դառել ձեզ համար, որովհետև **մի** միայն էր: Այժմ մէկի փոխարէն երկու ուղղագրութիւն սովորեցնում եմ ձեզ, հինը և նորը. մին հին գրքերի, և միւսը՝ նորերի համար. ու հէնց այս երկուսով աւելի հեշտ է դառնում ձեզ ուղղագրական ուսումը քան մէկով:

«Ձարմացած ինձ էք նայում. տեսէք թէ ինչումն է այդ հեշտութիւնը: Դուք յիշում էք՝ որ մի ուղղագրութեամբ գրելիս սխալներ էիք գործում և վատ թուանիշներ ստանում ինձանից. իսկ երկուսով դուք չէք կարող այսուհետև սխալուել, որովհետև մէկի սխալը ուղիղ է միւսի համար, և մին արդարացնում է միւսին: Արդէն մեր յայտնի հայկաբան Աբեղեանն էլ հաւաստիացրել է՝ որ միջնադարեան գրողներից մի քանիսը նոյնպէս խառն ուղղագրութիւն են գործածել ու չեն սխալուել: Տեսնում էք, իմ երեխերք, որքան մեծ բարիք է այս նոր սխալումը ձեզ համար: Գանք այժմ նրա մանրամասնութիւններին:

«Չափազանց ծանր ու ճնշող էր հայ այբուբենի 39 գրերի բեռը մեր ուսերին, և մեր կոմիսարները, գործնական մարդիկ, թեթևացրին նրան, դէն շարտելով նրանցից երեք սոսկալիները՝ **օ, է, ռ**: Չէ՞ որ յառաջդիմասէր Ռուսաստանն էլ երեք տառ կտրեց իր այբուբենից. և եթէ մենք էլ նոյնը չանէինք, ինչո՞վ կարող էինք ցոյց տալ մեր քաղաքակրթութիւնը:

«Հետևաբար օտարական **օն**, որը հայ միջին դարը մարդահաճութեամբ հրաւիրել էր մեր հին **աւի** ներկայացուցիչ լինելու, և դրա հետ մտորոբեան էն էլ՝ «այլևս չկան»։ չափազանց երկար ապրել ու պառաւել էին, և գնացին յաւիտենական հանգիստը, որը պարզևեց նրանց մեր բարի Աբեղեանը: Առաջինի տեղը բռնում է **ո**, որ իր երակների մէջ հարազատ հայ արին է կրում: Իսկ **էի** տեղն ու ձայնը սեպհականացնում է **եր**, հրաժարուելով իրանից. և երբ լսեցնել կամենայ իր երջանկայիշատակ հին ձայնը, իրան օգնութեան է կոչում **յ** գրին (այսպէս՝ **յեզ, յեկ, յեթե, յերեկո, Յերեվան**), որը երբ ուզէ՝ կարող է և ուրիշ ամէն կողմ մտնել (օրինակ՝ **եյակ, բոպեյով, միություն**): Եւ ամենից հրաշալին՝ էական բային կրկին ձև է տրուած. **եմ ես է ենք եք են, և յեմ յես յե յենք յեք յեն**: մի գիտ՝ որը ս. Մեսրոբ իր պատմական երագում էլ չէր տեսել. որովհետև նրան անծանօթ էր մեր արդի գրանդիոզ կուլտուրան: **Ե** տառի միապետութեան պատճառը որոշ է. նախ՝ հին երկաթագրի շրջանին սա աւելի ընդարձակ իրաւունքներ ունէր. և երկրորդ՝ մեր լաւագոյն հայկաբանները վկայում են՝ որ **է** բային նախնական ձևն էր **եյ** (ինչպէս միւս դէմքերի մէջ՝ **եմ, ես, են**.), որի հետքը թէև չկայ անցեալ հայ մատենագրութեան մէջ, բայց անկասկած գործածուել է երանելի Մաղաղիէլ նահապետի օրով: Եթէ **է** յանդգնի բողոքել՝ թէ ինչո՞ւ ուրեմն հին հայերէնում **ա** և **ո** գրերից գատ միւսների կողքին ևս բնաւ չէ գործածուել **յ**, ու չկան **էյ, իյ, ույ** գուգադրութիւնները, մենք նրան ցոյց կը տանք մեր զինուորների սուիները:

«Եւ որովհետև շատ ծանր է այժմ **եի** գբաղանքը, նրա արբանեակը **յ**

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

Զ (ԺԲ) ԳՐԱԻՒ ԹԻՎ 2 (46) ԱՍՊԻԻ-ԽՈՒՒԽ, 2014

ՎԷՆ ԽԱՆԿԱԿԱՎԱԿԱՆ ԽԱՆՔԻՆ

կը գնայ նրան տեղապահութիւն անելու՝ **սենյակ, դարձյալ, մեծություն, արդյոք** և ուրիշ բառերի մէջ: Դրա փոխարէն կորցնում է իր սեպհական տեղը բառերի ծայրը, **ծառա, յերեկո** ևն. իսկ հոլովների մէջ կրկին անգամ գոյութեան իրաւունք է ստանում, **ծառայի, ծառայով, յերեկոյէ**, որպէսզի հոլովների կազմութիւնն ատելի բարդ ու ճոխ երևի ձեր աչքերին:

«Ասացի՜ թէ **ու** էլ ջնջուել է ու նրան յաջորդել **վը**, որովհետև **ու**, թէպէտ շատ ատելի ընդարձակ գործածութիւն ունէր քան **վը**, որով և ատելի իրաւունք՝ ապրելու, սակայն ինք շատ փոքր լինելով, զոհաբերում է միւսի գեղեցիկ հասակին. չէ՞ որ Սաւուղ էլ իր բարձր հասակի համար Հրէաներին թագաւոր ընտրուեց: Սակայն գթասիրտ Աբեղեանը նրան բոլորովին չխեղդեց. այլ պահեց **ու** երկբարբառում, ինչպէս և մակաբոյծի պաշտօնով կպած **եին՝ և** ձևում. օրինակ՝ **տերև, տևել**: Բայց տողադարձի ժամանակ **վը** հարկ է դառնայ գրաւի **ւի** տեղը, **տերեւ-վի, տեւ-վել**. որովհետև այստեղ մնալով **ւը**՝ մեր կոմիւնիստական կուլտուրային վտանգ է սպառնում:

«Բացի սրանից՝ **ո** գրով սկսող բոլոր բայերն ու բարդերը կրկին ձևեր են ստացած. օրինակ՝ **վողք՝ վողբալ և կ'ողբամ, չողբալ. վորոշ և անորոշ, վորդի և անորդի**. նոյնպէս **յերգ՝ յերգել և կ'երգեմ, չերգել** ևն., ինչպէս վերևում տեսանք էական բայի վրայ: Որովհետև դուք պէտք է գիտենաք՝ որ ձևերի հարստութիւնը մի մեծ յատկութիւն է լեզուների համար, որից մինչև օրս զուրկ էր մնացել մերը՝ նախկին հայկաբանների անհոգութեան պատճառով: Իսկ հիմի հայերէնը իր այդ կրկնաձև բառերով դառնում է աշխարհիս ամենաշքեղ ու եզակի բարբառը:

«Պէտք է ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրեմ նոր ուղղագրութեան մի ուրիշ օգտակարութեան վրայ, որ նրա գլխաւոր նպատակներից մին է եղել, և որի վրայ շեշտում է նոյնիսկ Աբեղեանը, թէ սրանով **«բառերի գրութիւնը կը կարճանայ և ժամանակի տնտեսում կը լինի»**: Օրինակ, բոլոր **եով** սկսող բառերի սկիզբը և ուրիշ շատերի մէջ մի **յ** է ատելանում, ինչպէս տեսաք վերևում. միաձայն **իւ** երկբարբառը երեք տառով գրւում է միշտ, **յուղ, բյուր, ծուլություն**. բոլոր **ոով** սկսող բառերը մի **վ** էլ ստանում են. **վոչ, վոք, վոր, վորդի. ոյ** զոյգի մէջ մտնում է մի **ու, բույն, լույս, կույր**. և շատ անգամ մի բառի վրայ երկու կամ երեք գիր էլ ատելանում են, ինչպէս **վողջույն, յերկայնություն, յերկյուղածություն** ևն.: Տեսնում էք. որքան տառերը շատանան, նոյնքան բառերը կարճանում են և ժամանակի տնտեսում է լինում թէ՛ գրողների և թէ՛ տպագրողների համար. և այս օգուտն էլ կը պարտինք մեր յայտնի հայկաբանին:

«Այժմ տախտակի վրայ արտագրում են այս լրագրից<sup>5</sup> մի գեղեցիկ նմոյշ, որպէսզի կարողանաք ատելի լաւ հասկակալ իմ ասածները:

**«Միլիցիոն տերրիտորիալ սիստեմի բանակի մասին գրվում ու խոսվում է ֆրանսիական մեծ հեղափոխության որերից: Սոցիալիստական շարժման հարող պրոլետարիատը ունի իր թեորեոտիկները, վորոնցից ընկ. Շահգյալոյանը, Բանգյուղտեսչության ժողկոմ, Կոմիւնտերնի Գործկոմի Հկկկվի յեվ Բանկոոպի ակտիվ անդամ, նույն պրորլեմը դրել է Արտառժողկոմի կոլլեգիայի նիստում տիսկուսիոն կարգով, թելադրե-**

5 «Տորիորային Հայաստան», 6 դեկտ. [ծանօթագրութիւն «Բազմավէպ»ի]:

լով վորոշ ռեալ պայմաններ բուրժուազիայի դէմ, վորը յերագում ե ինտերվենցիայի հաջող հետեվանքների մասին: Խոսել ե նա յեվ թե պետք ե մասսայականացնել սպորտը բազմաթիւ սպորտիվ կազմակերպություններով, ֆիզիկական տեխնիկայով ու պրովոկացիայի միջոցով: Կոլլեգիան նրա հասցեյին ովացիա սարքել ե»:

«Այս հայերէնը և ուղղագրութիւնը հիանալի չէք գտնում, իմ բարի աշակերտներ:

- Հիանալի, հիանալի:
- Բոլորը հասկացաք, չէ:
- Բոլորը, բոլորը:
- Ուրախ եմ. այժմ գնացէք խաղալու»:

Շ. Վարդան Հացունի կ'եզրափակէ. «Իսկ մենք երանի տանք Երևանի պատանեկութեան, որ այսպիսի հմտական դասախօսութեանց անպակաս վայելքն ունի իր դպրոցներու մէջ»:

### 3.«Ձատագովութիւն». ոչ, երգիծանք-պարսաւ

Հարցի այսպիսի դրուածքէ ետք, կը մնայ ճշդել մեր վարկածը՝ «անծանօթ մնալ ուզող սղագրողի» մասին, որ՝ յայտնօրէն իր տեսակէտները «ուսուցիչի» մը բերանը դրած, երևութական ուղղափառութեան և մանկավարժական բարեմտութեան ետին ապաստանած՝ փաստօրէն կը խարանէ ուղղագրութեան փոփոխման աքթը և անոր իրականացման «դեկրետային» ոճը:

Թէև «անծանօթ մնալ ուզող», բայց իր հեզնանքի տիրական ոճով ու կնիքով ինքզինք բացայայտող սղագրողը՝ մեր համոզումով՝ նոյնինքն Լեո Կամսարն է:

Բացի զինք մատնող երգիծաբանի այս ոճէն, «դասախօսութեան» հեղինակութեան լեռկամասրեան մեր վարկածը կը հաստատուի նաև կենսագրական փաստացի տուեալներով: Նոյն 1921ի գարնան՝ Կարմիր բանակին դէմ նահանջող ազգային ուժերուն հետ Պարսկաստան անցած՝ հետևող ամիսներուն ան վերադարձած էր Երևան, անսալով նորահաստատ (այլևս Միասնիկեանէ գլխաւորուած) խորհրդային իշխանութեան կոչին: Եւ մանաւանդ՝ տարուան վերջին ամիսներուն արդէն կը գործէր նոյն «Խորհրդային Հայաստան»ի պաշտօնեայ կազմին մէջ, իբրև սրբագրիչ և սինակագիր, միանգամայն դասաւանդելով Խրիմեան վարժարանի մէջ, Երևան:

Վարկածը կրնայ հաստատուիլ նաև «դասախօսութեան» մէջ գործածուած հեղինակային լեզուի վերլուծումով, ինչպէս և տուեալ նիւթին մէջ օգտագործուած լեզուական օրինակներու քննութեամբ: Այս վերջինները շատ տեղ կը նոյնանան Լեո Կամսարի՝ նոյն թեմայով աւելի ուշ ունեցած (ստորագրեալ) արտայայտութիւններուն հետ, ինչպէս՝ «սեր»ի և «սէր»ի միջև ստեղծուող շփոթի լեզուական օրինակը<sup>6</sup>: Իսկ հեղինակային լեզուն՝

6 Տե՛ս «Կարմիր Օրեր» և «Սոցիալիզմի Սահարա» գործերէն արտատպուած՝ հետևող հատուածները:

արևմտահայերէնախառն և արուեստակեալ արևելահայերէն մը, յայտնօրէն կը պատկանի արևելահայերէնի ոչ-վարժ արևմտահայոյ մը<sup>7</sup>: Հոս, կը բաւարարուիմ այս հաստատումով՝ խուսափելով ծանրացնելէ այս աշխատանքը ձևաբանական-շարահիւսական և ոճաբանական վերլուծական նշումներէ:

Գալով երգիծանքի ձևերուն, «դասախօսութեան» գրութեան և հրատարակումի պարագաներու բերմամբ, հեղինակը գրեթէ բացառապէս գործածած է հեզնանքի որոշ ձև՝ հակաբանութիւնը (antiphrase), որ նուազ յաճախադէպ է իր ծանօթ վաստակին մէջ, յատկապէս օրագիրներուն, ուր առհասարակ համախառն գործածած է հիւմոր, ծանր հեզնանքի և ուղղակի պարսաւ: Հակաբանութեան որոշ տեսակ մը և որոշ տարրեր կ'օգտագործուին «Թատերախաղեր»ուն մէջ, ուրկէ քաղած ենք ուղղագրութեան հարցին վերաբերող երեք հատուածներէն առաջինը, հոս՝ վարը:

#### 4. Վկայ-հատուածներ. համեմատութիւն

Լեռ Կամսարի մեզի ծանօթ գործերէն՝ օգտակար նկատած ենք հոս արտատպումով ներկայացնել վկայ-հատուածներ, որոնք կը վերաբերին ուղղագրութեան փոփոխման հարցին, լուսաբանելով երգիծաբանի դիրքը, նաև արտօնելով զուգահեռ մը կայացնել՝ անստորագիր «դասախօսութեան» հետ:

Անոնցմէ առաջինն ու հնագոյնը, որ ունինք տրամադրութեան տակ, կու գայ այլևս առասպելական դարձած «Պլենում» թատերախաղէն<sup>8</sup>:

Նիւթը ԿԿ Կենտկոմի լիագումարն է, որու ընթացքին արդէն խօսք առած են ֆինանսական մասի, անասնապահական վարչութեան, սոցիալիստական շինարարութեան, կանանց միութեան, Դաշնակցութեան լիկլիտացիոն յանձնաժողովի և այլ ձիւղերու պատասխանատու-պետեր: Անոնցմէ ետք՝

**Նախագահ.**– Չայնը կը պատկանէ Լուսժողկոմատին կից ուղղագրական սեկցիայի նախագահ ընկեր Մելքումեանին:

**Մելքումեան.**– Ընկերներ, կար ժամանակ, երբ կը կարծէին, թէ լեզուին և ուղղագրական կանոններուն ձեռք տալ չի կարելի: Մենք, սակայն, 22 թուին ձեռք տուինք ու աշխարհը չքանդուեց. 25 թուին նորէն ձեռք տուինք ու նորէն չքանդուեց. ատկէ քաջալերուած սկսեցինք ամէն տարի ձեռք տալ ու փոխել հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը: Եւ իրօք: Յունաստանն ու Հայաստանը միևնոյն վիճակակից հին ազգեր են, երկար տարիներ տաճկական բռնակալութեան տակ տառապած: Ինչո՞ւ մէկը **յի**-ով գրուի, միւսը՝ **հո**-ով: 22 թուին մենք ընդունեցինք Սանուկ Աբեղեանի ուղղագրութիւնը և Յունաստանն ու Հայաստանը հաւասարապէս **հո**-ով գրելով՝ ստիպեցինք **յի**-ին լռել ու բոլորովին ձայն չհանել բառի սկզբին ու թոյլ տալ, որ **հո**-ն ձայն հանէ: Իսկ **յի**-ն, որպէսզի պարապ չնստի տունը,

7 Կարծէ յիշեցնել, որ Լեռ Կամսար, իր ստորագրեալ գործերուն համար, ու հակառակ նեղմիտ մերժումներու և վարչական ճնշումներու, շարունակեց գրել արևմտահայերէն՝ բացառապէս կամ գրեթէ – հաւանօրէն մինչև իր աքսորէ դարձը, այսինքն 1950ական տարիները:

8 Տե՛ս «Թատերախաղեր», Եր. 2013, էջեր 421-423: Այս հատուածը ևս՝ հոս կը տրուի վերածած դասական ուղղագրութեան: Նոյն ընտրանքը կիրարկուած է հետևող երկուքի պարագային – թող ըլլայ՝ որպէս տարրական յարգանք մը՝ բազմաշարքար գրագէտի յիշատակին...

կարգադրեցինք «երևան» և բոլոր եջ-ով սկսուող բառերուն կցուել և կի-սաձայն հանել:

Բայց մենք ընդունելով անկուսակցական գիտնական Մանուկ Աբեղեա-նի ուղղագրութիւնը, վիրաւորած եղանք շարք մը կոմունիստ և մեր կու-սակցութեան նուիրուած լեզուաբաններու, որոնք նոյնպէս կ'ուզէին խառ-նել քիչ մը մեր լեզուն: Այդ նորընծայ լեզուաբաններուն չվիատեցնելու և ընդհակառակը, քաջալերելու համար հինգ տարի ետքը մեր քերականու-թիւնը բացինք Արարատ Ղարիբեանի առջև՝ ուզածին չափ խառնելու հա-մար: Երբ ավեկոծութիւնը դադրեցաւ հայ քերականութեան մէջ՝ հետզհետէ [Գ.] Սևակին, ապա ոչինչ չիմանալու պրոֆեսոր Գէորգ Աբովի ու Յովիկ Մելիքեանի տրամադրութեան տակ դրուեցաւ: Հրապարակէն անհետա-նալով ստատիկ հայ քերականութիւնը՝ երկու տող բան գրող մը գրիչը ձեռք վերցնելով ստիպուած էր հեռախօսով հարցունել ինֆորմիրոյիս՝ թէ այսօր **հացը յի-ո՞վ** կը գրուի, թէ՞ **հո-ով**: Եւ օրական երկու անգամ. վասնզի շատ ժամանակ առտուրնէ մինչև կէսօրին առանձին ուղղագրա-կան կանոն կը կիրառուէր մեր լեզուին մէջ, կէսօրէն մինչև իրիկուն՝ այլ: Չէր բացառուած գիշերային ու ցերեկային ուղղագրութիւնը: Մեր կուսակ-ցութիւնն, որուն ողջ իմաստը իր յեղափոխութեան մէջ էր, քաջալերեց այս լեզուային յարաշարժութիւնը և ահա սա քսանհինգ տարի մեր լե-զուին օրօրոցը կ'օրօրուի՝ առանց քուն բերելու հայ լեզուին:

### «Պլենում», 1945

«Պլենում»ի՝ ուղղագրութեան խնդրին յատկացուած այս հատուածը ամենէն ամբողջականն է երեք վկայ-հատուածներէն. իր ձևով, խառնած՝ հեգնանք ու պարսաւ («...մեր կուսակցութեան նուիրուած լեզուաբա-ններու, որոնք նոյնպէս կ'ուզէին խառնել...»), հակաբանութիւն և երգի-ծական չափազանցում («... կուսակցութիւնը, որուն ողջ իմաստը իր յեղափոխութեան մէջ էր, քաջալերեց այս լեզուային յարաշարժութի-ւնը...»),- կ'ընէ խնդրին պատմականը, կ'ուրուագծէ «բարենորոգումին» հետևող յաջորդական փոփոխումներու ստեղծած շփոթը, որոնց՝ «Դասա-խօսութեան» մէջ՝ կ'ակնարկէր հակաբանութիւններով. «**Հեշտութիւն... Ձեզ երկու ուղղագրութիւն եմ սովորեցնում... չէք կարող սխալուել... ձեր տատերի պրովետարական ուղղագրութիւնը...**»: Ճիշտ ինչպէս «Դա-սախօսութեան» մէջ՝ հոս ևս կը կիրարկէ տառ-հնչիւններու «մարդացման» կերպը («ստիպեցինք յի-ին լռել... ձայն չհանել»... «որպէսզի պարսպ չստի տունը...»):

Տակաւին, «Պլենում»ի՝ ուղղագրութեան խնդրին նուիրուած այս հա-տուածը, մէկէ աւելի հեգնա-պարսաւային բնորոշումներով, կը շեշտէ նախաձեռնութեան բացառապէս քաղաքական նկարագիրը, ինչ որ «Դա-սախօսութիւն»ը կ'ընէր հակաբանութիւններով և մեղմասութիւններով («բորժուազիական ծագում... պրովետարական ուղղագրութիւն... ցոյց կը տանք մեր զինուորների սուիները...»):

«Պլենում»ի բնորոշ միւս գիծերը, նաև նմանութիւնները՝ անստորա-գիր «Դասախօսութեան» հետ,- այլ զանց կ'ընեն: Բայց կ'արժէ նշել մաս-

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

2 (ՃԲ) ԳԱՐԻԻ, ԹԻՎ 2 (46) ԱՊՐԻԼ-ԻՄԱԿԻ, 2014

ՎԷՆ ԿԱՆԱԿԱՅՎԱԿԱՆ ԿԱՆՈՒՆ

նայատկություն մը, հոգ չէ թէ առանց կապի՝ գլխաւոր խնդիրին հետ, - այս հատուածը, նաև ամբողջ թատերախաղը՝ գրուած են գրեթէ անխառն արևմտահայերէնով:

Հետևող միւս երկու վկայ-հատուածները, ասոնք՝ «կծուծային» վիճակով պահուած՝ Լեռ Կամսարի կենդանութեան (և անշուշտ հետևող ամբողջ քառորդ դարու տևողութեան, մինչև կայարութեան անկումը...), ունին աւելի ազատ՝ գրեթէ լրիւ պարսաւային շեշտ, ինչ որ աւելի հասկնալի է ի սկզբանէ անտիպ մնալու սահմանուած գործերու պարագային: Առաջինը՝ 1957 թուակիր, նոյնպէս պատմական ակնարկություն մը ունի նախախորհրդային ժամանակաշրջանի վէճերուն մասին՝ արևելահայ գրագէտ-մտաւորականներու միջև, նաև փոփոխումներու փորձութեան ի վերջոյ՝ այդ փոփոխումներու անգործնականութեան և անիրագործելիութեան: Ապա և՛ խորհրդային ժամանակի (այս պարագային՝ արդէն 50ական տարիներու) յամեցող երկություններուն մասին, նաև որոշ պարագաներու՝ նոյնացումներու հետևանք շփոթներուն: -

**«Հայերէնի ուղղագրութեանը նախասովետական շրջանում թող մէկը համարձակուէր մի տառին ձեռք տար կամ հետը խաղար: Հայկաբանները այնպիսի մի աղմուկ կը բարձրացնէին, որ մարդը բռնուած գողի պէս իր ձեռքը կը փախցնէր հայ տառերից: Յիշում եմ «ու»ս փոքր «ւ»ով փոխարինելու ժամանակ Ղազարոս Աղայեանը քանի՛ կուժ արին թափեց:**

**«Իսկ հիմա՝ չէ: Այժմ այբ, բեն, գիմ իմացողը կարող է ուղղագրական ընթրմ մտցնել, և դու ստիպուած ես ամէն բառի վրայ մի ժամ մտածել, իմանալու համար, թէ վերջին մոդայով այսինչ բառը ինչպէս է գրուում: Ամէն անգամ երբ գրիչ եմ վերցնում գրուածքներս վերնագրելու՝ ժամերով մտածում եմ «Ֆելիետոն» գրել, թէ՛ «Ֆելյետոն»: Մտածում եմ այնքան, որ գրելիքս մոռանում եմ: Ինչո՞ւ «մեջ» գրել և ոչ «մէջ», ինչո՞ւ «սեր» և ոչ՝ «սէր»: Ինչ իրաւունքով կնոջ սէրը խառնել կաթի սերի հետ: Թէև ըստ էութեան երկուսն էլ միատեսակ անուշ բաներ են, կարելի է խառնած գործածել, բայց պատահում է, որ դէպի կինն ունեցած զգացմունքը սառում է, ու կաթի սերը մնում է անընկեր:**

**«Ես չեմ ենթարկում ներկայ ուղղագրութեանը և «մէջ»ը «մէջ» եմ գրում, «սէր»ն էլ՝ «սէր»<sup>9</sup>:**

«Մանիֆեստային» այս յայտարարութեան՝ կ'արձագանգէ երրորդ վկայ-հատուածի սկզբնաւորութիւնը (1959ի օրագրէն), որ կ'արժևորէ լեզուի ուղղագրութեան նախախորհրդային վիճակը - անոր համահայկական-համաձայնական նկարագիրը: Դառն պարսաւի շեշտով՝ կը նշէ փոփոխութեան նպատակադրումը, նաև բիրտ բառերով կը դատապարտէ անոր մեկնակէտ հանդիսացող և այլապէս վաստակաւոր բանասէր-գիտնական Մանուկ Աբեղեանի «բարեփոխական» մտասևեռումները: -

**«Մենք նախասովետական շրջանում ունէինք մի շատ գեղեցիկ հայոց լեզուի ուղղագրութիւն: Գեղեցիկ ասելով պէտք է հասկանալ մի լեզու, որ բոլորս մի տեսակ գրում, բոլորս մի տեսակ կարդում էինք, համաձայն ամբողջ ազգի իրար հետ կապած պայմանաւորութեան: Այն ժամանակ մենք ունէինք «ե» և «է» տառերը: «ե» տառով**

9 «Կարմիր Օրեր», 1957, էջեր 228-229:

գրուող «սերն» ուտում էինք, յետոյ «է» տառով «սէրն» առնում, ընկնում էինք կանանց յետևից:

«Հիմա այդ երկու բառերն էլ գրում են «ե»ով, չես իմանում, ուտես, թէ սիրես:

«Գիտէ՞ք ինչու այսպէս արին բոլշևիկները. որպէսզի ամէն ինչ նոր լինի՝ յարմար իրենց բաց արած սոցիալիստական նոր դարաշրջանի պահանջներին:

«... Ո՞վ աղաւաղեց մեր լեզուն: ... Մեր լեզուն աղաւաղեց Մանուկ Աբեղեանը: Նա վաղուց կազմած ունէր այդ ուղղագրութիւնը, բայց պահում էր՝ հասարակութեան զայրոյթից զերծ մնալու համար: Երբ բոլշևիկեան ջուրը հեղեղեց մեր աշխարհը,... առողջ բանականութիւնը բազի նման սուզուեց ջրի տակ ու մինչև այսօր չի համարձակուում իր կտուցը դուրս հանել ջրից...»<sup>10</sup>

Բոլոր այս բովանդակային համեմատութիւններէն, նաև գրաբանական թէ լեզուա-ոճային քննական նշմարներէն ետք, կասկած չի մնար, կը հաւատամ, «Խորհրդային Հայաստան»ի՝ գիտութեամբ թէ անգիտութեամբ հրատարակած «Դասախօսութեան», երևութական ջատագովականին և իրական պարսալին հայրութեան շուրջ: Տիրական գրիչով տրուած՝ «հակաբանական» հեզնանքի այս էջը կրնանք անվարան վերադարձնել իր հեղինակին՝ Լեռ Կամսարին:

## 5. Անկալութիւն մը-պարտք մը

Փակելու համար այս «Դասախօսութեան» վերադարձումի էջը՝ «անծանօթ մնալ փափաքող» իր սղագրողին, կարծեմ տեղն է ներկայացնելու բաղձանք մը, եթէ ոչ՝ մարդկային-բարոյական հրամայական մը, որով մարդ չի կրնար չայցուիլ՝ ծանօթանալէ ետք լեռկամասրեան աշխարհին, ապա և անոր անտիպներու՝ վերջին տասնհինգամեակին ժառանգորդ-կտակակատարներու կողմէ իրագործուած պատկառելի հրատարակչական աշխատանքին:

Առանց ուրեմն նուագագոյն չափով թերգնահատելու տասնեակ գործերու հրատարակութեան տրակոնեան ճիգը և իրականացումը, առանց միւս կողմէ անտեսելու այդ հատորներու՝ ներկայ ձևով լոյս ընծայելու որոշ գործնական «առաւելութիւնները», - միւս կողմէ դժուար է համակերպիլ Լեռ Կամսարի գործի միակտուր արեղեանասևակեան՝ ներկայ հայաստանեան ուղղագրութեամբ հրատարակումին:

Մանաւանդ եթէ վերընթերցենք, վերոյիշենք և աչքի առաջ պահենք մեր այս նշմարով մէջբերուած հատուածները, հոն իբրև բաղձանք, իբրև կտակ յայտնուած լեռկամասրեան դիրքորոշումները՝ հիմնահարցի մասին, - կարծեմ **մարդ չի կրնար**, նոյնիսկ եթէ՝ ի հեճուկս «առողջ բանականութեան» պնդող է ներկայ **ստատուս-քուօ**-ի անխախտ պահպանման վրայ, **չճանաչել այդ վաստակի գոնէ մէկ մասի՝ դասական ուղղագրութեամբ հրատարակումի բարոյական իրաւունքը:**

Լեռ Կամսարի հանդէպ բոլորս հաւաքաբար ունինք այդ «հոգու պարտ-

<sup>10</sup> «Սոցիալիզմի Սահարա», 1959, էջեր 51-52:

քը» – պարտականությունը՝ զայն դասական ուղղագրությամբ հրատարակելու: **Աննուագն ոչ-անտեսելի երկ մը՝ իր գործերէն, կամ ճոխ հատընտիր ժողովածու մը** – «ընտրանի»<sup>11</sup> մը՝ ինչպէս ընդունուած է ըսել՝ արևելափայտերէնի մէջ:

**Յարութիւն Լ. Քիրքճեան** – Ուսումը՝ Ն.Փ. Ընմարան և Փարիզ–Սորպոն (Գրականութեան–Փիլիսոփայութեան Սագիստրոս): Քսանամեակ մը դասաւանդած՝ Ն. Փ. Ընմարան, Հայկազեան Համալսարան և Համազգայինի Պէյրութի Հայագիտական Հիմնարկ (հայերէն՝ մայրենի կամ երկրորդ լեզու), ֆրանսերէն, հայ գրականութիւն, փիլիսոփայութիւն...Վարած է «Դրօշակ»ի Հրատարակչականը՝ Աթէնք: Հեղինակած կամ/և հրատարակած է հայերէնի երկլեզու մեթոտներ, հայերէն–մայրենի լեզուի դասագիրք–շարքեր, նաև հայ գրականութեան շարք. նաև այլ գործեր, պարբերական մամուլի մէջ թէ անշատ հատորով: Հաստատուած է Յունաստան:

## Summary

### AN UNSIGNED WORK UNDER THE SEAL OF LER KAMSAR

Song of satirist between two spellings

Haroutiun L. Kurkjian (Athens)

The article presents and identifies a writing published in the early twenties' soviet–armenian press, as belonging to the talented underground satiric author Ler Gamsar. Persecuted, exiled and very soon condemned to silence, Ler Gamsar has somehow, in this satiric page, managed to express his disapproval about the 'Abeghian' orthograph reformation imposed to the Armenian language by a soviet governmental decree.

The 'fatherhood' of the writing is confirmed by comparison with other preserved samizdat pages of Ler Gamsar, regarding their contents and the humoristic/satiric language tools typical for him.

<sup>11</sup> Շատերու ծանօթ, բայց թերևս ոչ անտեղի նշում.– Արևմտահայերէնը **ընտրանին** հոմանիշ կ'ընդունի **ընտրախաւին**, կամ օտարամուտ **էլիտաին**: **Ընտրուած ժողովածուի** կամ **ճաղկաքաղի** համար, այս երկուքի կողքին՝ կը գործածէ **հատընտիր** որակականը, յաճախ նաև գոյականաբար:

## НЕ ПОДПИСАННАЯ РАБОТА И ПОЧЕРК ЛЕР КАМСАРА

Песнь сатирика между двумя правописаниями

Арутюн Л. Кюркчян (Афины)

В статье представлена и идентифицируется запись опубликованная в советско-армянской прессе в начале двадцатых годов, как принадлежащая к талантливому сатирическому автору Лер Камсару. Преследуемый и очень скоро приговоренный к молчанию, Лер Камсар так или иначе сумел в этой сатирической работе выразить свое неодобрение по отношению к «Абегянской» реформированной орфографии навязанной армянскому языку советским правительственным постановлением.

«Отцовство» работы подтверждается путем сравнения с другими сохранившимися самиздатскими работами Лер Камсара, которые по содержанию и по характерным юмористическим приемам подтверждают авторство талантливого сатирика.

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄԵՐ

Զ (ԺԶ) փարի, թիվ 2 (46) ամբի-հունի, 2014

ՎԷՎ համահայկացիական հանրապետություն